

<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1792>

Citation: Kalyon, F. (2020). Fuzûlî Divanı'nın düşündürücü unsurları: Deyimler. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(51), 626-649.

Dr. Filiz KALYON

MEB Polatlı Şehit Seher Yaşar Kız Anadolu İHL Ankara/ TÜRKİYE 0000-0001-7523-4168

FUZÛLÎ DİVANİ'NİN DÜŞÜNDÜRÜCÜ UNSURLARI: DEYİMLER

ÖZET

Deyim, değişik bir ifadeyi farklı bir tarzda akıcı ve ilgi çekici bir anlatımla dile getirme biçimidir. Deyimler özel bir yapı veya söz dizimi içinde belirtilen ve çoğunlukla gerçek anlamlarından ayrı anlamlara gelen sözcüklerden oluşan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da cümledir. İki veya daha fazla kelimeden meydana gelen bir çeşit dil ifadesidirler. Deyimler, duygu ve düşünceleri dikkat çekecek biçimde anlatan ad, önad, belirteç, yalın ve birleşik eylem görünüşlü dilsel yapılarıdır. Ya tam bir cümle ya da söz grubundan oluşmaktadır. Deyimler, kolay akılda kalan, hatırlanabilen, düşündürülen ifadelerdir. Dilin zenginliğinin en önemli kanıtlarından birisi de günlük hayatta, sözlü ve yazılı eserlerde kullanılan deyimler ve atasözleridir. Dilde kullanılan bu unsurların dile bir ayrıcalık kattığını söylememiz de mümkündür. Dilde zamanla unutulmaya yüz tutan pek çok kavram ve kelime deyimler ve atasözlerinde yaşamaktadır. Deyimleri şiirlerinde estetik bir şekilde kullanan usta şairlerden birisi de Fuzûlî'dir. Klasik Türk edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Fuzûlî, edebiyata kazandırdığı birbirinden değerli eserleriyle klasik şiirin söz ve dil mimarlarından. Fuzûlî'nin eserlerinde kullandığı dil malzemesi üzerinde yeniden düşünüp değerlendirmelerde bulunmamız gerektiğine inanmaktayız. Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda pek çok deyimle karşılaştık. Bu deyimlerin bir bölümünün anlamları Türk Dil Kurumu (TDK) veya başka yayınevleri tarafından hazırlanan deyimlerle ilgili bulunmaktaydı. Bir bölümünün anlamlarının da söz konusu kitaplarda yer almadığını gördük. Bu çalışmada Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda yer alan deyimler manzumelerde geçtikleri biçimde açıklamalarıyla birlikte verildi. Bu çalışmada deyimlerin geçtiği kaside, gazel, murabba vb. eserde buldukları şiir unsurlarının numaraları da verildi.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, deyimler, Fuzulî

THOUGHT-PROVOKING FACTORS OF THE FUZULI DIVAN: IDIOMS

ABSTRACT

The idiom is a way of expressing a different expression in a different style with a fluent and interesting expression. Idioms are stereotypes or phrases or phrases that consist of words that indicate a particular structure or syntax and often have separate meanings. They are a kind of language expression that consists of two or more words. Idioms are linguistic structures with nouns, prefixes, markers, plain and combined action appearances that express emotions and thoughts remarkably. They consist either of a full sentence or a phrase. Idioms are expressions that are easy to remember, remember, and think. One of the most important proofs of the richness of the language is idioms and ancestors used in daily life, oral and written works. It is also possible to say that these elements used in language add privilege to the language. Many concepts and vocabulary phrases and ancestors that live in a language forgotten over time live. One of the master poets who use idioms in their poetry in an aesthetic way is Fuzûlî. Fuzûlî, one of the most important figures of Classical Turkish Literature, is one of the words and language architects of Classical poetry with its valuable works that it brought to literature. We believe that we should rethink and evaluate the language material used by Fuzûlî in his works. We encountered many expressions in the Turkish Court of Fuzûlî. The meanings of some of these idioms were related to the idioms prepared by TDK or other publishers. We have seen that the meanings of some of them are not included in the books in question. In this study, the phrases in the Turkish Court of Fuzûlî were given together with their explanations as they go through the poems. In this study, the phrase in which the idioms are mentioned, gazel, murabba etc. The numbers of the poetry elements in the work were also given.

Keywords: Classical Turkish literature, idioms, Fuzulî

1. GİRİŞ

Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir. (TDK) Türk Dil Kurumunun “deyim”i bu şekilde tanımlamasının yanı sıra Türk dili çalışmalarında çok değerli emekleri olan Ömer Asım Aksoy da deyim için şu şekilde bir karşılık kullanmaktadır: “Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.” (Aksoy, 1988:52). İsmail Parlatur da deyim için şu karşılığı vermektedir: “En az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş.” (Parlatur, 2007: 1).

Deyimler kuşkusuz, dile zenginlik katan, ifadenin manevra alanını genişleten unsurlardır. Az sözle çok geniş ifadeleri anlatma kolaylığıdır. Halk arasında deyimler rahatça kullanıldığı gibi edebi eserlerde de kullanılmaktadır. Söze güzellik ve anlam gücü katmaktadır. Deyimler ve atasözleri edebiyatın hangi türü olursa olsun usta şairler tarafından kullanılmaktadır. Deyimler ve atasözlerinde çok değerli dil malzemesi bulunmaktadır. Dilin zenginliğinin en önemli kanıtlarından birisi de günlük hayatta, sözlü ve yazılı eserlerde kullanılan deyimler ve atasözleridir. Dilde kullanılan bu unsurların dile bir ayrıcalık kattığını söylememiz de mümkündür. Dilde zamanla unutulmaya yüz tutan pek çok kavram ve kelime deyimler ve atasözlerinde yaşamaktadır.

Deyimler ve atasözleri klasik edebiyatta özellikle şairler tarafından ustalıkla kullanılmaktadır. Klasik şiire getirilen eleştirilerden birisi de dilinin ağır olmasıdır. Osmanlı Türkçesinin estetik özellikleri doğrultusunda zamanın sanat ve edebiyat değerleri göz önünde tutulduğunda şiir dilinin ağır olduğu eleştirisinin zaman zaman abartıya vardığı da söz konusudur. Şu da var ki Arapça ve Farsça kelimeler açısından yoğunluk görülen şiirlerde bile kullanılan deyimler ve atasözlerinin şiire ayrı bir güzellik, anlam ve akıcılık kattığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Deyimleri şiirlerinde estetik bir şekilde kullanan usta şairlerden birisi de Fuzûlî'dir. Klasik Türk edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Fuzûlî, edebiyata kazandırdığı birbirinden değerli eserleriyle klasik şiirimizin söz ve dil mimarlarından. Fuzûlî'nin eserlerinde kullandığı dil malzemesi üzerinde yeniden düşünüp değerlendirmelerde bulunmamız gerektiğine inanmaktayız. Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda pek çok deyimle karşılaştık. Bu deyimlerin bir bölümünün anlamları TDK veya başka yayınevleri tarafından hazırlanan deyimlerle ilgili bulunmaktaydı. Bir bölümünün anlamlarının da söz konusu kitaplarda yer almadığını gördük. Bu çalışmada Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda yer alan deyimler manzumelerde geçtikleri biçimde açıklamalarıyla birlikte verildi. Yapılan çalışmada, Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgân Cunbur (1990) tarafından hazırlanan Fuzûlî Divanı esas alındı. Deyimlerin açıklamaları, TDK internet üzerinden erişime açık deyimler sözlüğünden, Ömer Asım Aksoy ve İsmail Parlatur tarafından hazırlanan eserlerden hareketle yapıldı.

2. FUZÛLÎ DİVANINDAKİ DEYİMLER

Ad eylemek: Ün salmak, ününden söz ettirip meşhur olmak, adını duyurmak.

Yeter tâvus tek 'ucb ile kıl ârâyîş-i sûret

Vücûdundan geçip âlemde bir ad eyle ankâ tek (G. 156/5)

Levh-i âlemden yudum eşk ile Mecnûn adım

Ey Fuzûlî ben dahi âlemde bir ad eylerim (G. 185/7)

Ağız açtırmak: Başkalarını söyleterek laf ettirmeye başlatıp konuşurmak.

Gonceye lâf-ı letâfette ağız açtırma

Lâhza lâhza anı şermende-i güftâr eyle (G. 249/3)

Ağız açmak: Konuşmaya laf etmeye başlamak, ileri geri konuşmak, ağzına geleni söylemek.

Zahmlerden bin ağız açtım edâ-yı şükr için

Her okun bir ni'met-i gayr-ı mükerrerdin bana (G.14/5)

Ey ciğer zahmı ağız açma hadengin göricek

Yetene râz-ı nihânım yeter izhâr eyle (G. 249/6)

Âh çekmek: Derin bir kederle veya özlemle içten gelerek âh demek.

Rişte-i cân eyledim peyvend târ-ı zülfüne

Âh kim çekmekte imdâd eylemez baht-ı zebûn (G.229/6)

Ayağa bırakmak: Sona, geriye bırakmak.

Doğruluk ile harflere sadrdır elif

Yâ harfini ayağa bırakmıştır i'vicâc (Mkt. 5/2)

Ayağa durgurmak: Düşkün ve düşenlere yardımcı olup kaldırmak, destek olmak.

El tutup düşmüşleri bir bir ayağa durgurup

Sarf eden varın gönüller açmağa her subh u şâm (K.35/4)

Ayağa düşmek: Aman dilemek, yalvarıp yakarmak.

Muhâlif emrinedir bâde kim ayağa düşer

Nakizdir ana kim gûş-mâl alır tanbûr (K. 2/17)

Gâh durmak geh eğilmek geh ayağa düşmeğin

Zâhir eyler geh rûkû'ü geh sücûd ü geh kıyâm (K.35/10)

Ayağa salmak: Kendini bırakmak

Çok âlî-nesebler özünü saldı ayağa

Kul böldü sanavber (Müst. 2)

Yaka çâk edeni basmak kimi salar ayağa

Ey Fuzûlî gör anun ettiğini istiğnaya (G. 244/7)

Ayağın bağlamak: Tutmak, hareket edemez bir hâle getirmek.

Ayağın bağlamış âvârelerin san'at ile

Yok nihâyet ser-i kûyunda gezen şeydâya (G.244/5)

Ayağından asmak: Baş aşağı eğmek, ters çevirmek.

Öyle pinhân eylemiş göğsünde sırr-ı aşkını

Kim ayağından asarlar eylemez izhâr gül (K.9/24)

Ayağın kesmek: Bir yere gidip gelmez olmak, uğramayıp irtibatı kesmek.

Esîr-i gurbetiz biz senden özge âşnâmız yok

Ayağın kesme başın çün bizim mihnet-serâlardan (G.215/2)

Ayak basmak: Bir yere varmak, ulaşmak, yetişmek.

Eyâ şehî ki gürûh-ı peyember-i mürsel

Behište basmaz ayak senden almadan destûr (K.2/18)

Böyle mevsim böyle sahrâyı delîl-i hayr ile

Kat' edip leşker Cezâyir mülküne bastı kadem (K. 15- 6/7)

İrişti vakt ki gül basa bûsitana kadem

Cihânı eyleye lutf-ı bahâr reşk-i îrem (K.16/1)

Ayak çekmek: İrtibatı koparıp gidip gelmeyi bırakmak.

Mahrem olmaz rindler bezminde mey nûş etmeyen

Ey Fuzûlî çek ayağ ol bezmden yâ çek ayağ (G.145/7)

Ey Fuzûlî çekme sen râh-ı tevekkülde kadem
Menzîl-i maksûda yetmekdir mukarrer ben zamân (G.216/7)

Rûzgârım buldu devrân-ı felekten inkılâb
Kan içere oldum ayağın çekti bezminden şarâb (G.28/1)

Ayak sunmak: Kadeh tutmak, içki sunmak.

Her kim ayağ sundu bana ben ayağına
Cins-i havâss ü nakd-i hîred eyledim nisâr (K.37/16)

Bağır delmek: İçine işlemek, çok dokunaklı bir durumun meydana gelmesi.

Okun her lâhza kim bağrım deler gönlüm kılar efgân
Bi'aynih eyle kim feryâd eder itler gedâ görgeç (G.52/4)

Bakdıkça sana kan saçılır dîdelerimden
Bağrım delinir nâvek-i müjgânını görgeç (G.53/2)

Güher tek kılma tağyir-i tabi'at delseleler bağrın
Karâr et her hevâdan olma şûr-engîz deryâ tek (G. 156/6)

Bağır ezmek: Üzülüp dertlenmek.

Çok bakdığına gamze ilen bağrın üzersin
Her kime ki bakmazsan anunla nazarın var (G.76/6)

Bağırına basmak: Kucaklamak, sahip çıkıp destek olmak.

Bakâ-yı rûhumu bildim zülâl-i lâ'li nâbindan
Hayâtımdır dedim bağırına basdım kana benzettim (G.198/2)

Gözüm yaşına hem-reng olduğuyçin keşf-i râzımda
Basarken bağırına düştü gözümünden bağırının kanı (G.266/2)

Bağırına taş basmak: Sesini çıkarmaksızın her türlü acıya katlanmak, metanetini korumak.

Gözyaşına rahm eyle ki çok müddettir
Bî-dâdına sabr edip basar bağırına taş (Rb.36/2)

Baş almak: Öldürmek.

Kıyâs et şem'den vehm eyle çerhin inkılâbından
Kim ol baş almağa kâsd etmeyince tâc-ı zer vermez (G.117/5)

Baş çekmek: Topluluktan ayrılıp kendi başına hareket etmek, başına buyruk olmak.

Yemen'den baş çekende mehçe-i râyât-ı ikbâli
Bıraktı tîre toprağa şeh-i Hindû-sitân hançer (K.4/17)

Sanmanız kanlı döğün sîne delip baş çekmiş
Şû'le-i âteş-i âh-ı dil-i sûzândır bu (G.237/2)

Ey serv-i sehî sen geleli seyr ile bâğa
Baş çekmedi ar'ar (Mst. 1/1)

Dâne toprak içre şiddet çektiği için nice gün
Baş çekip hırmenlenir ârâyiş-i bustân olur (K. 7/3)

Serv lâf-ı hüsn eder göster kıyâmın men' kıl
Baş çeken ser-keşlerin def'ine vâcibdir kıyâm (K.14/5)

Aceb yok sebzeveş ger hâkden baş çekse emvâtı
Aceb yok olsa bin genc-i nihân zâhir bu vîrândan (K.25/24)

Deşt-i gamda hâk-i kabrim üzre serv-i gird-bâd
Çekse baş ol servden su kesme ey seyl-i serâb (G.29/4)

Sanmanız kanlı döğün sîne delip baş çekmiş
Şû'le-i âteş-i âh-ı dil-i sûzândır bu (G.237/2)

Başa çıkmak: Güçlükler çıkararak biriyle olan işini, kendi istediği yolda sonuçlandırabilmek, yükselmek.

Ser-verlik ister isen üftâdelik şî'âr et
Kim düşmeden ayağa çıkmadı başa bâde (G.246/6)

Baş eğmemek: Sıkıntılar karşısında direnerek mücadele etmek.

Kâmetin hizmetine servin eğilmez başı
Ne bilir ehl-i tarîkin revîşin ol nâşî (G. 275/1)

Kâmet-i ham birle bir ehl-i kerâmetdir kaşın
Taş olupdur gûyâ baş eğmemiş mihrâb ana (G.9/4)

Baş koymak: Uğruna ölümü göze almak, hiçbir şeyden çekinmemek, gözünü karartmak.

Her siyeh-dil ki komaz baş hatına hâme-sıfat
Kara câhildir eğer da'vî-i irfân eyler (K. 32/40)

Baş koyar her subh-dem hur-şîd hâk-i pâyına
Bu sâ'adetten anun geldikçe artar pâyesi (G.300/2)

Başa salmak: Başına musallat etmek, uğraştırmak.

Fuzûlî hattı sevdâsın kalem tek başa salmışsın
Gider başın eger baştan gidermezsen bu sevdâyı (G. 277/7)

Başa taş yağmak: Beklenmedik bir sıkıntı ve eziyet ile karşılaşmak.

Bilindi goncede gül bergi zâhir olmak ile
Ki gonce başına yağdırdı jâle seng-i cefâ (K.1/10)

Başını taştan taşa vurmak: Kontrolsüz bir şekilde derbederce dolaşip durmak.

Hâk-i pâyine yetem dir 'ömrlerdir muttasıl
Başını daşdan daşa urup gezer âvâre su (K. 3/23)

Bel bağlamak: Yardımcı olunacağına inanarak güvenmek, beklenti içinde olmak.

Kâ'be ihrâmına zâhid dediler bel bağladı
Eyledim tahkik anun bağlandığı zünnâr imiş (G.132/4)

Bela çekmek: Başına belaların gelmesiyle ızdırap içinde kalmak.

Vasl kadrin bilmedim firkat belâsın çekmedin
Zulmet-i hecr etti çok târik işi rûşen bana (G. 12/4)

Saklamazdım nâvekin gözde belâsın çekmesem
Su verip ol nahli beslerdim mi olsa bârsız (G.118/3)

Boy atmak: Boyu uzamak, boylanmak, gelişmek.

Her uzun boylu şecâ'at edebilmez da'vî
Her ağaç kim boy atar serv-i hırâmân olmaz (Mkt. 13/4)

Can çıkmak: Ruhun vücuttan ayrılması, ölüm.

Cân ü ten oldukça benden derd ü dâğ eksik değil
Çıksa cân hâk olsa ten ne cân gerek ne ten bana (G.12/3)

Ey Fuzûlî çıksa cân çıkman tarîk-ı aşktan
Reh-güzâr-ı ehl-i aşk üzre kılın medfen bana (G.12/7)

Can çıksa menzil etmeğe ev tut habâbdan
Ey gözyaşı ki kasd-i binâ-yi ten eyledin (G.163/6)

Çıktı cân-ı na-tüvan şîrin zülâlinden cüdâ
Oldum el-kıssa ruh-i ferhunde-fâlınden cüdâ (Trc.3/6)

Can vermek: Bir durum karşısında ölümü göze almak.

Verir cân tiğ-i hun-rîzin hayâliyle adû gûyâ
Hayâl-i tiğ-i hun-rîzin ecel murguna şeh-perdir (K. 19/24)

Cefâ çekmek: Sıkıntı, bela ve eziyet çekmek, zulüm görmek.

Verme hüsn ehline yâ Rab kudret-i resm-i cefâ
Çün cefâ çekmekte aşk ehline tâkat vermedin (G.164/6)

Geh Zekeryâ kimi çekmiş çok cefâlar bıçkıdan
Geh Büt-i Âzer kimi olmuş giriftâr-ı teber (K.34/6)

Cedvel çekmek: Çizgi çekmek.

Gönül vîrânesin ma'mûr kılmak kasdına çeşmim
İzârım üstüne cedvel çekip sular revân eyler (K.36/14)

Bi-'aynih öyle kim cedvel çekip su eyleyip cârî
Emir-i kâmran vîran yerler âbdân eyler (K.36/15)

Cem olmak: Toplanmak, birikip bir araya gelmek.

Az olur bir arada cem olmak
Hükm ü 'ilm ü siyâdet ü takvâ (K. 21/30)

Cevr çektirmek: Eziyet, sıkıntı çektirerek zorluklara, dertlere musallat etmek.

Vasl umup cevr ü cefâsını çekerken can henüz
 Mihr umup şevkinde yanarken dil-i sûzân henüz
 Cism-i gamnâkimde var iken gam-ı hicrân henüz
 Yetmeden pâyâne âh ü nâle vü efgân henüz
 Bir kadd-i şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışım (Mhm. 6)
 Koymadı bir kimse cevrin çekmeğe rahm et demi
 Men' kıl hunrîzlikten gamze-i kattâlini (G.296/6)

Cüda düşmek - Cüda kılmak - Cüda olmak: Ayrılıp uzaklaşmak, uzakta kalmak.

Tâ ki vaslından cüdâ düştüm demi hoş olmadım
 Eyledi hecrin beni her lâhza giryân n'eyleyim (G.188/4)
 Sîm-âb-ı sirişk etti beni garka Fuzûlî
 Tâ devr cüdâ kıldı büt-i sîm-berimden (G.217/7)
 Der idim sabr eyleyem olsam cemâlinden cüdâ
 Bilmedim düşvâr imiş olmak visâlinden cüdâ (Trc.3/2)
 Bûrhân-ı Hak'dır ey gönül her nesteren nisbetli gül
 Sâni olan mümkün değil masnû'dan olmak cüdâ (K.8/2)

Çeng tutmak: Savaşa girişmek, kavgaya tutuşmak.

Ramazân oldu çekip şâhid-i mey perdeye rû
 Mey için çeng tutup ta'ziye açtı gîsû (G.239/1)

Dem urmak: herhangi bir şeyden, durumdan bahs etmek.

Gonce lâ'linden letâfetten dem urmuş bilmezem
 N'eyler izhâr eylegeç ol lâ'l-i gevher-bâr lâfz (G.141/5)
 Sînemi nây okların deldi dem urdukça gönül
 Ün verir her bir delikten nâle mûsikâr tek (G.157/3)
 Bu endâm ile vecdiyyâttan dem urmak istersen
 İlâhî ney kimi sûrâh sûrâh ola endâmın (Mkt. 22/2)

Dert çekmek: Dert, eziyet, sıkıntı, bela çekmek.

Derd çekmiş başım ol hâl-i siyeh kurbânı
 Tâb görmüş tenim ol turra-i tarrâra fidâ (G.7/2)
 Şükrâne-i visâline can verdiğim bu kim
 Çok derd çekmişim ki bu dermâne yetmişim (G.187/2)

Destur almak: Bir yere, makama veya söze girmek için izin istemek.

Eyâ şehî ki gürûh-ı peyem-ber-i mürsel

Behište basmaz ayak senden almadan destûr (K. 2/18)

Deva bulunmak: Birçok şeyin ilacının ve çaresinin bulunması.

Bulunur her derde istersen gülistânda devâ

Hokkasında goncenin san kim şifâ cüllâbı var (G.74/4)

Devran tutmak: Belli bir ahenk ve ritimde hareket etmek.

Zerk deryâsında bir hâşâkdır kim çizginir

Sofi-i şeyyâd kim devrân tutup eyler semâ' (G.142/3)

Doğru yoldan azmak: Doğru yolu bırakıp kötülüklerle dolu olan yanlış yola sapmak.

Şeyhler meyhânedен yüz dönderirler mescide

Bî-tarikatlerini gör kim doğru yoldan azeler (G.79/3)

Durup oturmak: Düşüp kalkmak, insanlarla yakın dostluk kurmak.

Tecerrüd seyrine sâyemden özge bulmadım hem reh

Tarîk-i aşk içinde çoklar ile durdum oturdum (G.190/5)

El çekmek: İlgiyi kesmek, meydana gelen durumları kendi hâline bırakmak, uğraşmamak.

Ömrlendir katl-i a' dâdan ecel çekmiş elin

Anı divân-ı kazâdan tîğın etmiş iltizâm (K.14/22)

El sunmak: El uzatmak, yardımcı olmak.

Eylemiş her katreden min bahr-ı rahmet mevc-hîz

El sunup urgaç vuzû' için gül-i ruhsâre su (K. 3/22)

El tutmak: Elinden tutup destek olmak.

Kırarsın ehl-i âşkı turalım kimse elin tutmaz

Ne iştir bu gerekmez mi sana ey simber âşık (G.152/6)

Fuzûlî'ni ayaktan saldı bâr-ı mihnet-i aşkın

Niçin tutmazsın ey kâfir elini bir müselmânın (G.162/7)

Etek çekmek: Bir kenara çekilip günah sayılan şeylerden kaçınmak.

Bakâ mülkün dilersen varını yok eyle dünyâ tek

Etek çek gördüğünden âf-tâb-ı âlemârâ tek (G.156/1)

Feleğe çıkmak: Gökyüzüne yükselmek, ulaşmak.

Yine ol mâh benim aldı karârım bu gece

Çıkacaktır feleğe nâle vü zârım bu gece (G.245/1)

Çıktı feleğe âh ü figânım sensiz

Çok derde mukayyed oldu cânım sensiz

Ayrıralı çerh sen habîbi benden

Bî-tâkat ü bî-tâb ü tûvânım sensiz (Rb.30)

Feryâd etmek - kılmak: Bağırıp inlemek, yüksek sesle haykırmak.

Düstlar ben nâle vü feryâd kılsam ayb imes

Çerh-i bed-mihrin elinden dâd kılsam ayb imes

Gam diyârın dil ara âbâd kılsam ayb imes

Bu binâ birlen cihânda ad kılsam ayb imes

Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışım (Mhm.3)

Öz günâhına şefâ' at isteyip feryâd edip

Çizginir hâk-i mezârın üzre tâ mahşer sabâ (K.5/21)

Felek gûyâ değil ehl-i firâset kim vefâ ehli

Cefâsından anun peyveste feryâd ü figân eyler (K.36/9)

Yâr bî-dâd eylemez uşşâk feryâd etmeden

Her nice rûzi mukadder olsa vâcibdir taleb (G.33/6)

İtürme itleri âvâzının gönül zevkin

Yeter kara geceler herze herze feryâd et (G.41.2)

Okun her lâhza kim bağırim deler gönlüm kılar efgân

Bi'aynih eyle kim feryâd eder itler gedâ görgeç (G.52/4)

Ney kimi her dem bî bezm-i vaslını yâd eylerim

Tâ nefes vardır kuru cismimde feryâd eylerim (G.185/1)

Etmeseydi sitem-i yâr Fuzûlî beni zâr

Bunca feryâd çekip âh ü figân etmez idim (G.196/7)

Gam çekmek: Eziyet, sıkıntı çekmek, tasalanıp kaygılanmak.

Devr cevrinden ten ü cânımda râhat kalmadı

Sûret-i hâlimde âsâr-ı ferâgat kalmadı

Mihnet ü gam çekmeğe min bâ'd tâkat kalmadı

Rahm kıl devletli sultânım mürüvvet çağıdır (Mrb. 1/2)

Bîm-i dûzah nâr-ı gam salmış dil-i sûzânıma

Var ümîdüm ebr-i ihsânun sepe ol nâre su (K.3/29)

Âbid-sıfat çekmekte gam olmuş benefşe kaddi hâm

Gûyâ kılar ol pâk hem Zeyne'l-'İbâd'a iktidâ (K.8/18)

Aşka ta düştün Fuzûlî çekmedin dünyâ gamın

Bil ki kayd-i aşk imiş dâm-i ta'allûktan necât (G.40/7)

Sen olgıl ercend-i mülk düşmen kayd-i gam çeksin

Sen olgıl serbülend-i dehr hâsid hâr ü zâr olsun (K. 12.7/5)

Katre-i eşkim katârı sîne çâkinden girip
Ten evine taşradan bâr-ı gam ü mihnet çeker (G.78/7)

Var fikrin yok gamın çekmek nedir bir câm ilen
Bî-haber kıl bana bir ola yokluğ varlığı (G.147/2)

Cân gamın çekmiş idi var idi boynumda haki
Bu anun ecri idi kim sana kurbân ettim (G.200/4)

Aşkında gam u gussa çekip pîr oldum
Ben pîre terahhum et yiğit cânın için (Rb. 62/2)

Gam yayını kurmak: Acı, sıkıntı ve eziyet çekmeye hazırlanmak.

Büküldü kaddim âhım yetti hurşîde sakın ey meh
Ki mihnet okunu peykânladım gam yayını kurdum (G.190/2)

Gam yükünü çekmek: Çok sıkıntı çekmek, eziyet içinde kalmak.

Aşk nâmusu ben ü Mecnûn'a düşmüş lâ-cerem
Gam yükün çekmekteyiz ben bir zamân ol bir zamân (G.216/2)

Gavgaya salmak: Birbirine düşürmek, çarpıştırmak, fitne çıkarıp arabozuculuk yapmak.

Hiç kim sırr-ı dehânın bilmez ol İîsî-lebin
Âlemi gavgâya salmıştır mücerred bir gümân (G.216/5)

Gayret çekmek: Çabalamak, amaca ulaşmak için mücadele etmek.

Ey Fuzûlî bakmayam tâ gayra her hûnin müje
Âteşin bir mildir kim çeşmime gayret çeker (G.78/8)

Gönül açmak: Sıkıntıları giderip insanın içini huzurla doldurup ferahlatmak.

Her gün açar gönlümü zevk-ı visâlin yenleden
Gerçi güller açmağa her yılda bir nev-rûz olur (G.97/3)

Gönlü açılmak: Neşelendirip mutlu etmek.

Gönlü açılmış meğer bulmuş bu reng ile cevâb
Çerh-i ahdardan ki mâni' yok teveccüh eyle al (K. 15/III/4)

Gonce bağı dehr bî-dâdiyle evvel kan olur
Sonra yüz lûtf ile gönlü açılır handân olur (K.7/1)

Gönlüm açılır zülf-i perişânını görgeç
Nutmum tutulur gonce-i handânını görgeç (G.53/1)

Açılır gönlüm gehi kim girye-i telhim görüp
Açar ol gül-ruh tebessüm birle lâ'1-i nûş-hand (G.63/4)

Terlemiş ruhsâr ile hublar açarlar gönlümü
Gör ne gülşendir ki âteşden verirler âb ana (G.9/7)

Gönül almak: Sevindirip hoşnut etmek, kırgınlığı gidermek.

Kılar taksîr edip bir lutf her dem gönlüm almakta
Vefâ resmin sanır düşvâr âsân olduğun bilmez (G.116/3)

Gönlüm aldın ki behâsın veresin nakd-i vefâ
Etmedin ahde vefâ kuluna kıldın inkâr (K.40/9)

Müjen ger seng-diller gönlünü alsa aceb olmaz
Anun tek âbnûs ok lâyıkı fûlâd peykândır (G.89/2)

Gönül bağlamak - vermek: Severek bağlanmak, içten sevmek, âşık olmak,

Nice sûret bağlasın gönlüm halâs-ı aşktan
Aşktır bir hâl kim ol hâle gönlümdür mahal (G.173/2)

Tâ Fuzûlî kâmer ü ruhsârına vermiş gönül
Mâ'il-i serv ü hevâ-hâh-ı gül ü nesrin değil (G.179/5)

Gönül verdim fenâ vü fakra terk-i i'tibâr ettim
Bi-hamdi'llâh ki âhir küfrüm imâna değşirdim (G.197/4)

Etmek olmaz seni agâh gönül hâlinden
Yazık ol kim vere gönlün sana senden gâfil (G.175/5)

Ey diyen gayre gönül verme ham bende gönül
Ser-i zülfünde olan bahtı karadan gayrı (G.271/2)

Gönül yıkmak: Birisinin kalbini kırmak, gücendirmek.

Hâtırın şâd eyledin ehl-i vefâ gönlün yıkıp
Bir imâret yapmağa bin ev yıkan mi'mâr tek (G. 157/7)

Sakin gönlüm yıkarsın pendden dem urma ey nâsîh
Hevâ-yı nefis ile bir mülkü virân eylemek olmaz (G.112/4)

Aşkta vehm etmesin âşık yıkar gönlüm deyu
Hiç sultânım diyen mülkünü vîrân istemez (G.115/6)

Gözden kan dökmek: Çok ağlamaktan gözlerin kanlanıp gözyaşlarının kan rengine dönüşmesi.

Hiç âbid anmadı lâ'lin ki gözden kan döküp
Secdeden durdukça tağyîr-i musallâ etmedi (G.280/5)

Kıl sevâb ey göz döküp kan vâkıf et gâfilleri
Meyl edenler aşka bilsinler ciğer kan olduğun (G.222/3)

Taş bağırlı olmasaydı bî-sütûn Ferhât için
Su yerine gözlerinden akıttırdı seyl-i hûn (G.230/3)

Yâd-ı ruhsârıyla ol mâhın gözüm kan yaş döker
Her gören sâ'atte hurşîd-i cihân-ârâ yüzün (G.228/5)

Gözden saklamak: Üzerine titreyerek koruyup kollamak.

Saklamazdım nâvekin gözde belâsın çekmesem
Su verip ol nahli beslerdim mi olsa bârsız (G.118/3)

Gözden uçurmak: Uzaklaştırıp kaçırmak.

Eğilip secdeye salma feragât tâcını baştan
Vuzû'dan su sepip râhat yuhusun gözden uçurma (G.241/2)

Göze kara su inmek: Görmez olmak, kör olmak, bakmaktan gözün görme yeteneğini kaybetmesi.

İntizâr-ı mey-i gül-reng ile bayram ayına
Baka baka inecektir gözümüze kara su (G. 239/7)

Gözyaşı dökmek: Ağlamak.

Ruhsârına ayb etme nigâh ettiğimi
Gözyaşı döküp nâle vü âh ettiğimi (Rb.70/1)

Döküp gözyaşım sensiz helâkim isterim ammâ
Ecel peykine seyl-i eşk girdâbı güzer vermez (G.117/2)

Ciğirim kanını gözyaşına döktün ey dil
Vara vara anı kulzüm bunu Ceyhûn ettin (G.166/2)

Haber tutmak: Bilgilendirmek, haber vermek.

Firâk eyyâmı seyl-âb-ı sirişkimden haber tutmaz
Kıyâmet mâcerâsından gör ol zâlim ne gâfildir (G.100/5)

Ben varımı yok ettim senin'çin ne revâ
Sen tutmayasın haber yoğ u varımdan (Rb. 63)

Halel vermek: Değerini düşürmek, zarar vermek.

Ferrine vermez halel hâr ile kılmak iltifât
Zîb ü zînet verdiği için hâre olmaz hâr gül (K.9/55)

Aşkima noksan yetirmez görmemek ol ârızı
Cevhere tağyîr-i âsâr-i araz vermez halel (G.173/3)

Hasret çekmek: Özlemek, özlem duymak.

Murâdım Kâ'be idi tavf-ı der-gâhın nasib oldu
Çekerdim lâ'l için hasret iriştî şem'e güftârın (K. 12. 6/2)

N'ola ger hayret kılıp susen zebânı olsa lâl
N'ola ger hasret çekip ağlarsa bülbül zâr zâr (K.28/11)

Ey çeken gayr ile pinhân bezm edip mey gâh gâh
Yâd kıl anı ki bezmin yâd edip hasret çeker (G.78/3)

Hayf almak: Acısını çıkarmak için öcünü almak.

Ne hayf ettim ana kim döne döne hayf alır benden
Nesin öldürmüşüm kim lâhza lâhza kasd-ı cân eyler (K.36/30)

İztırâb çekmek: Sıkıntı, çile çekmek, dertler içinde kalmak.

Zulmet-i gam ıztırâbın çekmez ol âzâde kim
Her ta'allûktan ola hûrşîdveş âlemde ferd (G. 64/5)

Kan içirmek: Acı çektirmek, eziyet etmek, birilerine sıkıntı çektirip canından bezdirmek.

Tuttu câm-ı lâle-gûn erbâb-ı işret gül görüp
Kan içirdi halka nireng ile çerh-ı hile-kâr (K.28/5)

Kan yutturmak: Acı çektirmek.

Özgeler devrinde çok kan yutturup bin sâgara
Devr-i zâlim vermeyip tergîb olan bezme devâm (K.35/27)

Kaygı çekmek: Endişelenmek, üzüntü duyup tasalanmak.

Sâkiyâ câm tut ol âşîka kim kayguludur
Kaygu çekmek ne için câm ile âlem doludur (G.93/1)
Gamin kim döktü kanım dilde pinhân olduğun bildim
Ki halvet çekmeğin te'siri keşf-i sırr-ı bâtındır (G.104/4)

Kulak tutmak: Merak edip dinlemek, duymaya çalışmak.

Bahre lü'lü dişlerin vasfın meger söyler sabâ
Kim kulak tutmuş sadef içre dürr-i galtân ana (G.10/5)
Ger sana efgânımı bî-hûde derse müdde'i
Ol söze tutma kulak ben çettiğim efgâne tut (G.43/4)
Vâ'iz sözüne tutma kulak gâfil olma kim
Gaflet yuhusunun sebebi ol fesânedir (G.99/4)

Kadem basmak: Ulaşmak, hedeflenen yere gitmek.

Böyle hâkim eser-i rahmetidir Yezdân'ın
Hansı iklimi kadem bassa verir zevk u safâ (K.20/19)
Ol ser-efrâz kim anun kimi bir ferruh ruh
Pâye-i kadre kadem basmadı andan akdem (K.24/19)
Kadem bastın diyâr-ı eşref-i Bağdâd'a sen yer yer
Mazârât ü buka'ü'l-hayr senden oldu nûrânî (K.26/7)
Fırât-ı pak tek Bâbil diyârına kadem basdın
Burûc-ı zühresinde oldu ol Hârût zindânı (K.26/16)
Umduğun ser-menzil-i maksûduna bastın kadem
Kimse mahrûm olmayan dergâhda tuttun makâm (K.35/16)

Serserî basma kadem aşk tarîkine Fuzûlî
İhtiyât eyle ki gâyetle hatar-nâk seferdir (G.106/7)

Kadeh tutmak: Eline kadeh almak.

Kadeh tutmaktan ikrâh etmezem tâ kim işittim ben
Seher bülbül dilinde gül katında sebze yanında (Trc.4/5)

Kadem çekmek: Gidip gelmemek üzere uzaklaşmak, ayrı kalmak.

Ey Fuzûlî çekme sen râh-ı tevekkülde kadem
Menzil-i maksûda yetmektir mukarrer ben zamân (G.216/7)

Kahrın çekmek: Sıkıntısını, eziyetini çekmek.

Ey Fuzûlî olubam garka-i gird-âb-ı cünûn
Gör ne kahrın çekerem döne döne devrânın (G.161/7)

Kan ağlamak: Büyük bir üzüntü içinde kalmak.

Âh eylediğim serv-i hırâmânın içindir
Kan ağladığım gonce-i handânın içindir (G.105/1)

Kana batmak: Kan içinde kalmak, kana gark olmak.

Mâh-ı nevdir bilmezem tâban şafaktan yoksa kim
Kana batmış nevk-i şem-şîr-i Emîr-i nâm-dâr (K.41/7)

Çeşm-i sûret-bâzıma müjgân saf-ı hengâmedir
Kana batmış her müjem bir şûh-ı gül-gûn câmedir (G.98/1)

Kan dökmek: Öldürmek veya yaralamak, kanını akıtmak.

Defteri a'mâlimin hatt-ı hatâdandır siyâh
Kan döker çeşmim hayâl ettikçe hevli-i mahşeri (G.268/5)

Kan içirmek: Acı çektirmek, eziyet etmek, kişiyi canından bezdirmek.

Leblerin aksın alıp bâğa girer her dem su
Reşkten kan içirir berg-i gül-i ra'nâya (G.257/2)

Tuttu câm-ı lâle-gûn erbâb-ı işret gül görüp
Kan içirdi halka nireng ile çerh-ı hîle-kâr (K.28/5)

Kan içmek: Sıkıntı ve ızdırap içinde kalmak.

Döküldükçe kanımı okun ol âsitân içer
Bir yerdeyim esîr ki toprağı kan içer (G.77/1)

Lebinden katre katre kan içer gönlüm kerâhetsiz
Şekerden olıcak mey katresi gûyâ harâm olmaz (G.113/6)

Meğer kan içmek ile esrimişti nergis-i mestin
Besî mey nûş edenler gördüm olmaz böyle kan serhoş (G.134/4)

Rûzgârım buldu devrân-ı felekten inkılâb

Kan içer oldum ayağın çekti bezminden şarâb (G.28/1)

Kanı kana dutmak: Dökülen kana benzer şekilde karşılık vermek.

Dişledimse lâ'lin ey kanım dökken kahr eyleme

Tut ki kan ettim adâlet eyle kanı kana tut (G.43/2)

Kan yutmak: Acı ve ızdırap içinde kalmak ve sükûnetini muhafaza etmek.

Kaçan rüsvâ olurdu kan yudup sabr edebilseydim

Melâmet çektiğim bî-hûde efgân ettiğimdendir (G.103/5)

Kan yutturmak: Kan içirmek, acılar içinde bırakmak.

Dehre halk-ı Basra vü ehl-i Cezâyir fitnesi

Çok zamanlar gerçi kan yutturdu pinhân eyledi (K. 15.I/2)

Hut u Hamel medâri ile âsmân dahi

Kan yutturup verir dil-i sûzânıma azâb (Mkt.3/2)

Gönlüme salmış hatın zevkin felek kan yutturup

Tıfl tek kim okudurlar zecr ile Kur'ân ana (G.10/6)

Özgeler devrinde çok kan yutturup bin sâgara

Devr-i zâlim vermeyip tergîb olan bezme devâm (K.35/28)

Dünyâda yok feragat-ı ümmîd nişe kim

Kan akıtır oda nice kim çizginir kebâb (Mkt. 3/3)

Karşı durmak: Karşı çıkmak, engel olup izin vermemek.

Yeridir aksine âyîne demir bend ursa

Ne için karşı durur sen kimi bî-hemtâye (G.257/3)

Kayd çekmek: Kaygı, dert ve sıkıntısını çekmek.

Çekme âlem kaydını ey ser-bülend-i fakr olan

Saltanat tahtına erdin bend ü zindânı unut (G.45/5)

Çekme taht ü tâc kaydın bî-ser ü pâlık gözet

Kim ayağa benddir taht ü belâdır başa tâc (G.49/3)

Gâh hem-silsile-i âşık-ı hûnin ciğeri

Boynu zencîr-i cünûn kaydı çeken şeydâdır (K.38/5)

Demezim değmez bana gamzen hadengi ya değer

Değme kaydı çekmezem âlemde bir âzâdeyim (G.184/3)

Ey safâ-yı sûretin kaydın çeken bil kim henüz

Jengden âyîne-i idrâkim pâk etmedin (Mkt. 23/1)

Cân u dil kaydını çekmekten özüm kurtardım
Cânı canâneye ettim dili dil-dâra fidâ (G.7/6)

Dehânın dürcü kim kaydın çekerler hûr-peykerler
Perîler tâ'ati için hâtem-i hükm-i Süleymân'dır (G.89/4)

Kenar tutmak: Belli bir tarafta durup kenara çekilmek.

Cilve eyler mâh-ı nev il karşısında şâm-ı ıyd
Sen girip ortaya kaşın göster ol tutsun kenâr (K.41/4)

Kulağa almak: Dinlemek, dikkate almak.

Müezzin nâlesin alma kulağa düşme teşvîşe
Cehennem kapısın açtırma vâ'izden haber sorma (G.241/4)

Kulak tutmak: Dinlemek, duymak istemek.

Bahre lü'lü dişlerin vasfın meger söyler sabâ
Kim kulak tutmuş sadef içre dürr-i galtân ana (G.10/5)

Ger sana efgânımı bî-hûde derse müdde'i
Ol söze tutma kulak ben çektiğim efgâne tut (G.43/4)

Vâ'iz sözüne tutma kulak gâfil olma kim
Gaflet yuhusunun sebebi ol fesânedir (G.99/4)

Laf urmak: Söz etmek, konuşmak, sataşmak, küçük düşürmeye çalışmak.

Mihnet-i aşk ey dil âsandır diye çok urma lâf
Aşk bir yükür ki ham bulmuş anun altında Kâf (G.148/1)

Makâm tutmak: Bir kişi veya mekânda kabul görmek, itibar kazanmak.

Söyledin kim tutarım şâd gönüllerde makâm
Şâd iken bu söz ile gönlümü mahzûn ettin (G.166/4)

Mey-hânedir cihânda Fuzûlî makâm-ı emn
Cehd et bir ev habâb kimi anda tut makâm (G.180/7)

Çıktı hammâmdan ol perde-i çeşmim sarınıp
Tuttu âsâyîş ile gûşe-i çeşmimde makâm (G.182/8)

Ravza-i kûyunda tapmıştır Fuzûlî bir makâm
Kim ana cennet kuşu yetmez bin il uçmâğ ilen (G.220/5)

Yâ ihtilâtu ile serîr oldu pây-mâl
Başta makâm tuttu elif nusret ile tâc (Mkt. 5/4)

Tutmak diler Fuzûlî kapında makâm lik
Bu sırrı kimseye açabilmez nihân tutar (G.72/7)

Perde-i çeşmim makâm etmişti bir tersâ-beçe
Olmadan mehd-i Mesihâ dâmen-i Meryem henüz (G.121/6)

Melâl çekmek: Üzüntü çekmek, kederlenmek.

Kılmadın emvâc-ı deryâ-yı adâvetden hazer
Çekmedin ahvâl-i âsâr-ı havâdisden melâl (K.13/14)

Sana tâbi olan çekmez melâl ü mihnet-i âlem
Ne gam zulmât def'inden ana kim Hızr reh-berdir (K.19/23)

Melâlet çekmek: Üzüntü çekmek, incinmek, hüzünlenmek.

Teveccüh kıl melâlet çekme ikrâh etme kim Hak'dan
Bir âyettir nizâm-ı mülk ü millet şânına nâzil (K.30/19)

Mihnet çekmek: Sıkıntı çekmek.

Sana tâbi olan çekmez melâl ü mihnet-i âlem
Ne gam zulmât def'inden ana kim Hızr reh-berdir (K.19/23)

Katre-i eşkim katârı sîne çâkinden girip
Ten evine taşradan bâr-ı gam ü mihnet çeker (G.78/7)

Minnet çek(me)mek: Sıkıntılar ve ihtiyaçlar karşısında kimseye boyun eğmemek. Terside boyun eğmektir (minnet çekmek).

Çekmesin şem-şîrden minnet salâh-ı devletin
Muslih-i ahvâl devr-i rüzgâr olsun sana (Trc. XI/4)

Devlet-i dünya için çekmen selâtin minnetin
Fakr sultanı benim kim devletimdir câvidân (K.31/10)

Yol aparsaydı senin ihsânına bir zerrece
Âftâbın minnetin çekmezdi nûr için kamer (K.34/22)

Gün çeker yerden göğe her dem gubâr-ı râhını
Tûtiyâ için beli gökten yere minnet çeker (G. 78/2)

Nazar düşmek: Bakış, dikkatlice ve inceleyerek bakmak.

Gül-i ter üzre düşen şebneme düştü nazarım
Gözümü şem'-i cemâlinle dürefşân ettim (G.199/4)

Nihân tutmak: Bir şeyi gizli tutmak.

Ey Fuzûlî bunca kim tuttun nihân hâl-i dilin
Âkıbet fehm etti el çâk-ı giribânın görüp (G.37/7)

Şem'-i ruhsârın nihân tut çeşme-i hurşîdden
Nûr-i çeşmim ihtirâz eyle yamân gözden yamân (G.216/6)

Nutktan düşmek: Dili tutulmak, konuşamamak.

Pây-bend oldum ser-i zülf-i perîşânın görüp
Nutkdan düştüm leb-i lâ'l-i dürefşânın görüp (G.37/1)

Nutku tutulmak: Ani bir durum karşısında şaşkınlıktan konuşamamak.

Gönlüm açılır zülf-i perişânını görgeç
Nutkum tutulur gonce-i handânını görgeç (G.53/1)

Odlara düşmek: Ateş içinde kalmak, ateşte yanmak.

Öyle mühlik şiddet-i dey kim harâret bulmağa
Gördüğü yerde düşerdi odlara hurşîd hem (K. 15.6/5)
Ârızın üzre ham-ı zülfün anıp dün tâ seher
Dolanırdım her taraf odlara düşmüş mâr tek (G.157/4)

Odlara salmak: Ateşlere atmak, sıkıntıya düşürmek.

Deli dersem n'ola uşşâkına gül-çihrelerin
Özünü göz göre odlara salar mı âkil (G.175/7)

Odlara urulmak: Ateşler içinde kalmak, yanmak.

Her zamân bir âteşin-ruhsâr sevdâsın çeker
Ey Fuzûlî gör bu odlara urulmuş gönlümü (G.288/7)

Odlara yanmak: Ateşte yanmak.

Ey Fuzûlî odlara yansın bisât-i saltanat
Yiğdir andan Hak bilir bir gûşe-i külhan bana (G.11/7)
Âteşin kisvet giyip odlara yandırdın bizi (Mhms. I. 3/2)
Yeridir odlara yansa hasret ile hâr kim
Andan alır zîb ü zînet gayre olur yâr gül (K.9/18)
İntihâsız cevrler odlara yandırdı beni (Mrb. I. 4/1)
Felekde berk-i âhımdan ser-â-ser yandı kevbekler
Kalan odlara yanmış kevbek-i baht-ı zebûnumdur (G.87/3)

Öğ almak: Akıl almak, akıl danışmak.

Bir öz başına öğ almış karârı yok delidir
Çıkınca tutmasalar âlemi yakar kalem (K.33/10)

Parmağın dişlemek: Büyük şaşkınlık yaşamak, hayretler içinde kalmak.

Hayret ilen barmagın dişler kim itse istimâ'
Barmagından virdüğü şiddet günü Ensâr'e su (K.3/20)

Parmak kaldırmak: Söz istemek için işaret parmağını açık bırakıp kapalı eli havaya kaldırmak.

Mâh-ı nevdir yoksa sen kıldukda seyr-i âsmân
Kaldırıp parmak getirmiş âsmân îmân sana (G.6/8)

Pend almak: Nasihat, öğüt, öneri almak.

Aşka saldım ben beni pend almayıp bir dosttan
Hiç düşmen eylemez anı ki ettim ben bana (G.12/2)

Düştüm belâ-yı aşka hıred-mend-i asr iken
İl imdi benden aldığı pendî bana verir (G.109/2)

Pend tutmak: Verilen nasihatlerin gereğini yerine getirmek.

Ey esîr-i dâim-ı gam bir gûşe-i meyhâne tut
Tutma zühhâdın muhâlif pendini peymâne tut (G.43/1)

Câm tut der sâki-i gül-çihre zâhid terk-i câm
Ey gönül fikr eyle gör kim hansıdır tutmalı pend (G.63/6)

Perde çekmek: Görüntüyü engellemek, örtmek.

Perde çek çihreme hicrân günü ey kanlı sirişk
Ki gözüm görmeye ol mâh-likâdan gayrı (G.273/3)

Perde çek aybına zulmet kimi halkın dâ'im
Ger dilersen ki nasib ola sana Âb-ı Hayât (Mkt.4/1-2)

Pend vermek: Öğüt, vermek nasihat etmek, uyarılarda bulunmak.

Mesken etmiş yâr mâr-ı zülfü çeşmim rahnesin
Pend vermen kim anı andan çıkarmaz bin füsûn (G.229/4)

Almadın pend imdi âşıksın işin âh eylemek (Thms. II.4/3)

Çok pend verildi olmadı fâ'idemend
Yetmez mi bana pend veren halka bu pend (Rb. 22/3-4)

Renc çekmek: Zahmet, sıkıntı ve eziyet çekmek.

Renc çekme sıhhat ümmîdin Fuzûlî'den götür
Kim kabûl-i sıhhat etmez böyle bîmâr ey hakîm (G.189/7)

Saç ağarmak: Saç ve sakalın beyazlaması, kişinin ihtiyarlaması.

Saç ağardı gel yeter mir'at-ı kalbin tîre kıl
Ömrden bir dem ki kalmış eyle istiğfare sarf (Mkt. 18/3-4)

Gönül yetti ecel zevk-i ruh-ı dil-dâr yetmez mi
Ağardı mûy-ı ser sevdâ-yı zülf-i yâr yetmez mi (G.289/1)

Saf bağlamak: Savaş intizamı almak.

Her yana kaldırdı râyet bir emir-i nâm-dâr
Her yana saf bağladı bir ser-ver-i Cemşîd-câh (K. 15. II/4)

Saf saf durmak: Hizaya dizilmek.

Mihrâb imiş kaşın ki ana karşı kipriğin
Saf saf durur kıyâma kılıp gamzeni imâm (G.180/2)

Suret çekmek: Şekil ve resim yansıtmak

Çek sabûhu subh nakkâşına arz-ı ârız et
Böyle çeksin ger felek levhine bir sûret çeker (G.78/5)

Suya salmak: Suya bırakmak, suya yansıtmak.

Suda aks-i serv sanman kim koparıp bâğ-bân

Suya salmış servini serv-i hırâmânım görüp (G.36/6)

Taşa başını vurmak: Sıkıntıya düşmek, kendini harap etmek, dövünüp durmak.

Kûyunda senin ne taşa kim urdum baş (Rb.36/1)

Sal nazardan lâ'l hem görsen sirişk-i âl tek

Lâ'l için her taşa urma başını ma'den kimi (G.286/6)

Kûyunda senin ne taşa kim urdum baş (Rb. 36/1)

Taşa çalmak: Yere vurmak, hiçe saymak, hiçbir şeyi umursamamak.

Gönül her sûret-i Şîrîn'e verme iç mey-i ma'ni

Hazer kıl taşa çalma tîşeni Ferhâd-ı şeydâ tek (G.156/3)

Subh çekmiş çerhe çalmış taşa tîğın âftâb

Zâhir etmiş ol meh-i dellâke ayn-ı intisâb (G.31/1)

Tâ göründü safha-i hüsnünde hattın reşkten

Taşa çaldı âftâbın sâde levhin çerh-ı dîn (G.230/6)

Taşa çekmek: Taşa yazı, resim vb. çizmek.

Taşa çekmiş halk için Ferhâd Şîrîn sûretin

Arz kılmış halka mahbûbun aceb bî-'âr imiş (G.132/3)

Taşra salmak: Dışarıya göndermek, bulunulan yerden uzaklaştırmak.

Lâle-reng ola şafaktan felek-i minâ-fâm

Taşra salmış kimi aks-i mey-i gül-gûn minâ (G.23/3)

Tîğ çekmek: Kılıç çekmek.

Nâkiz-i hükmünün kat'-ı fesâdiyçin eliflerden

Kelâmu'llah bî-hadd tîğ çekmiş bî-kerân hançer (K.4/26)

Ganze tîğın çekme her sâ'at gönül yağmasına

Hükme tâbi mülke gâret-ger sipâhî olmagıl (G.174/2)

Yâr dîn çekmişti katlim kaskine tîğ-ı cefâ

Yetmesin maksûduna yâ Rab peşîman eyleyen (G.221/6)

Tuzağa düşmek: Yakalanmak, tutulmak, hazırlanan oyuna gelmek.

Bir dâne için gör nice kuş düştü tuzağa

Dâm oldu musahher (Mstz. 10)

Ümid kesmek: Herhangi bir şey beklememek, beklentinin olmaması.

Kesme bahâr-i lutf u keremden ümîdini

Tecdîd-i raht-ı tâzeye olgıl ümîd-vâr (K.37/44)

Mûy-ı jûlidemle tîğinden ümîdim kesmezem
Ey Fuzûlî hâli olmaz berk-ı lâmi'den sehâb (G.31/6)

Ey Fuzûlî kesme ol mehveş cemâlinden ümîd
Sabr kıl kim devr devrâmı değil bî-hûde gerd (G.64/6)

Yakasın kurtarmak: Kendini kurtarmak, meşakkat ve sıkıntıdan sıyrılıp çıkmak.

Çâk-ı sînemden gönül çıkdıkça şâd olsam n'ola
Böyle âfetten yakasın kurtaran olmaz mı şâd (G.62/6)

Yakasın yırtmak: Dövünüp üstünü, başını paralamak.

Ger değil bir mâh mihriyle benim tek zâr subh
Başın açıp nişe her gün yakasın yırtar subh (G.54/1)

Yele vermek: Dağıtıp israf etmek, har vurup harman savurmak, boşa harcamak.

Ney-i bezm-i gamem ey âh ne bulsan yele ver
Oda yanmış kuru cismimde hevâdan gayrı (G.273/2)

Ey gönül ömrümü verdin yele âşıklık ile
Bakma her gonce-leb ü gül-ruha âh etme dahi (G.284/3)

Göz yaşıyla dâne dâne cem'-i esbâb etme kim
Yele verir dehr anı pâ-mâl edip hırmen kimi (G.286/8)

Sadâ-yı ney haram olsun dedin ey soft-i câhil
Yele verdin hilâf-ı şer'ile nâmusun İslâmın (Mkt.22/1)

Ferhâd hevesle yele verdi ömrün
Hâk oldular anlar benim imdi ol hâk (Rb. 55/3-4)

Dem-i cân-bahşını gûyâ yele vermiş İsa
Ki bulur can u ten eşcâr deminden her dem (K.24/6)

Bergini şâh-ı gül yele vermişti ser-te-ser
Ya'ni tecemmülüne cihânın ne i'tibâr (K.37/4)

Yele verme dağıtıp her yan ayaklardan götür
Ey perî zülf-i perişânın gerekmez mi sana (G.19/3)

Yandırıp eczâ-yı terkibim külüm versen yele
Yok yolundan dönmeğim varım senindir cüz'ü kül (G.178/3)

Dil ki bir dilbere ser-menzil idi âhım ile
Yele verdim adım taht-ı Süleymân ettim (G.200/2)

Yol aparmak: Yol bulmak, yoluna koymak, karşılaşılan sıkıntılı bir vaziyetin çaresini bulmak.

Yol aparsaydı senin ihsânına bir zerrece
Âf-tâbın minnetin çekmezdi nûr için kamer (K.34/22)

Yol azmak: Doğru yoldan çıkıp yanlış yola sapmak.

Şeyhler meyhânededen yüz dönderirler mescide
Bi-tarikatlerini gör kim doğru yoldan azeler (G.79/3)

Yol azarsın zulmet-i hayrette ey dil vâkıf ol
Zinhâr ol kûya varma âh-ı âteş-bârsız (G.118/4)

Yol bulmak: Yol bulmak, çare bulmak, çözüm üretmek.

Tûtiyâ-yı hâk-i pâyin feyzine yol bulmasam
Nûr-ı çeşmim ayb kılma kör olur derler garîb (G.35/3)

Yol tutmak: Yolu kapatıp geçişi engellemek.

Tûtiyâ-yı çeşm için her subh-dem yollar tutup
Hâk-ı der-gâhın sabâdan eyler istifsâr gül (K.9/25)

Yol vermek: Geçişe izin vermek, kolaylık sağlamak.

Vermez oldu yol visâle pîç-i zülfün âh kim
Rište-i tedbîrden devrân-ı kec-rev açtı tâb (G.28/4)

Yüz çevirmek: İncinmek, kırılmak, irtibatı kesip araya mesafe koymak.

Yüz çevirmiş hârdan ayrılmak ister bî-sebep
Mün'âm-ı nâkes kimi aslından eyler 'âr gül (K.9/16)

Yüz döndürmek: İlgiyi kesip dikkate almamak, değer vermemek.

Şeyhler meyhânededen yüz dönderirler mescide
Bi-tarikatlerini gör kim doğru yoldan azeler (G.79/3)

Yüz göstermek: İlgilenip yakınlık göstermek.

Ne derd-i dil ki yüz gösterse devrândan değil mihnel
Budur mihnet ki şerhin kılmağa olmaya ehl-i dil (K.30/2)
Bana yüz gösterir her lâhza yüz bin şâhid-i devlet
Çü mir'ât-ı ruhun manzur-ı çeşm-i pâk-binimdir (G. 102/7)

Yüzü sararmak: Yüzün renginin solması.

Sarardı şehd-i kelâmından ehl-i derd yüzü
Mezîd- illet-i safrâ olur şifâ-yı asel (K.23/21)

Yüz sürmek: Yakınlaşmak, yakınında durmak.

Ayağın tozuna yüz sürmeğe vermez sabâ ruhsat
Yüzün şebnemle yüz kez yumadan gül-berg-i sirâbın (G.158/3)
Der ü divârına güstâh yüz sürmüş diye gerdûn
Yüzünü geceler sürter yere tâ subh mehtâbın (G.158/5)
Midâd-i turrasına yüz sürer zihî devlet
Tutar hemişe ser-i zülf-i tâb-dâr kalem (K.33/17)

Hurşid ki kıldı subh-dem arz-ı cemâl

Der-gâhına yüz sürmek ile buldu kemâl (Rb.57/1-2)

Yüz tutmak: Yönelmek, dönmek.

Feth yüz tutmuş sana her handa kim azm eylesen

Hiç kesden sûretâ gelmez hilâf-ı imtisâl (K.13/26)

Vahş ile tayr ü melek yüz tuttu gurbet azmine

Kalmayıp anlara leşkerden vatanda cây-gâh (K. 15. II/4)

Miskin Fuzûlî'yim ki sana tutmuşum yüzüm

Yâ bir kemîne katre ki ummâne yetmişim (G.187/7)

Yüz vurmak: Saygı göstermek, değer vermek.

Cevâd ü Kâzım'ın Attâr-ı Bağdâd olduğun bildin

Yüz urdun tapdın ol attârdan her derde dermânı (K.26/14)

İşimdir sâye tek yerden yere yüz urmak ol günden

Ki başımdan gidiptir sâye-i serv-i hırâmânın (G.162/6)

Yüz vermek: Yakın alaka göstermek, yakınlık kurmak.

Gerçi ey dil yâr için yüz verdi yüz mihnet sana

Zerrece kat'-ı muhabbet etmedin rahmet sana (G.22/1)

Yüzü kara olmak: Utanmak, mahcubiyet içinde kalmak.

Kara durur yüzü ol vechden kim eyler fâş

Özüyle yâri arasında her ne var kalem (K.33/14)

Zahmet çekmek: Sıkıntılara katlanıp eziyet çekmek.

Suya virsün bâğbân gülzârı zahmet çekmesün

Bir gül açılmaz yüzün tek virse min gülzâre su (K.3/5)

Fenâ mülküne çok azm etme ey dil çekme zahmet kim

Bu tedbîr ile def'-i derd-i hicrân eylemek olmaz (G.112/3)

Çekme zahmet çek elin tedbîr-i derdimden tabîb

Kim değil sen bildiğin ben çektiğim bîmârlığ (G.147/6)

Derd-i aşkım def'ine zahmet çeker dâ'im tabîb

Şükr kim olmuş ana zahmet bana râhat nasîb (G.34/1)

Zevk şevkıyle cihân kaydın çeken zahmet çeker

Ehl-i zevk oldur kim andan dâmen-i himmet çeker (G.78/1)

3. SONUÇ

Türk dili mecazlı anlatım bakımından ve içerdiği deyimlerden dolayı zengin diller kategorisinde yer almaktadır. Klasik Türk edebiyatının dili olan Osmanlı Türkçesi de ihtiva ettiği deyimler vb. mecazlı ifadeler bakımından oldukça zengin bir dildir. Günümüzde de halk arasında gündelik hayatın pek çok

anında mecazlı ifadeler kullanılmaktadır. Deyimler ve atasözlerinin klasik edebiyatta özellikle şairler tarafından ustalıkla kullanılmasından hareketle Fuzulî'nin Türkçe Divanı'nda kullandığı deyimleri tespit ederek anlamlandırdık. Fuzûlî, şiirlerinde deyimleri oldukça anlamlı ve anlaşılır bir biçimde kullanmıştır. Kısaca kullandığı deyimleri şiire şiiri de deyime yakıştırdığını söylememiz mümkün. Fuzûlî'nin eserlerinde kullandığı deyimlerden hareketle pek çok ifadenin artık günümüz Türkçesinde ya unutulduğunu veya unutulmaya yüz tuttuğunu müşahede ettik. Divan'da pek çok deyimle karşılaştık. Bu deyimlerin bir bölümünün anlamları TDK veya başka yayınevleri tarafından hazırlanan deyimlerle ilgili bulunmaktaydı. Bir bölümünün anlamlarının da söz konusu kitaplarda yer almadığını gördük. Bu çalışmada Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda yer alan deyimler manzumelerde geçtikleri biçimde açıklamalarıyla birlikte verildi. Çalışmada deyimlerin geçtiği kaside, gazel, murabba vb. eserde buldukları şiir unsurların numaraları da verildi. Yapılan çalışmada, Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgân Cunbur (1990) tarafından hazırlanan Fuzûlî Divanı esas alındı. Deyimlerin açıklamaları, TDK internet üzerinden erişime açık deyimler sözlüğünden, Ömer Asım Aksoy ve İsmail Parlatır tarafından hazırlanan eserlerden hareketle yapıldı.

KAYNAKÇA

AKSOY, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

AKYÜZ, K., BEKEN, S., YÜKSEL, S. ve CUNBUR, M. (1990). *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.

PARLATIR, İ. (2007). *Deyimler*. Ankara: Yargı Yayınevi.

TÜRK DİL KURUMU [TDK] (t.y). "Deyim". Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12.12.2019.